

26

**Temaplan for kulturminner
og kulturmiljøer – vest for
Kroksund**

2017

Temaplanen kan leses i sin helhet eller brukes som et oppslagsverk om kulturminner og miljøer vest for Kroksund, Storøya og Svartøyene. Den består av to fagrappporter og en plandel. Den ene fagrappporten er en oversikt over nyere tids kulturminner og miljøer, fra etter reformasjonen. Den andre fagrappporten er en oversikt over eldre kulturminner og miljøer, fra før reformasjonen. Plandelen tar for seg forvaltning av kulturminnene og miljøene.

**Eventyrlig fortid
Eventyrlig fremtid**

Innhold

Innledning.....	3
Historisk innledning	3
Lovgrunnlag og begreper	4
Temaplanen.....	5
Temaplanens forhold til andre planer og saksbehandling	5
Avgrensning	6
Ansvar og roller	6
Fylkeskommunen	7
Landbrukskontor	7
Hole historielag	7
Vern og bruk.....	7
Kulturmiljøer.....	8
Spesielt viktige kulturminner i Hole:	8
Spesielt viktige kulturminner, som er en del av et kulturmiljø;	8
Spesielt viktige kulturminner;	9
Verdifulle kulturmiljøer i Hole	11
Handlingsdel	24

Innledning

Det er et nasjonalt mål å ta vare på et representativt utvalg av kulturminner og miljøer i et langsiktig perspektiv som bruksressurser. De bidrar med kunnskap om tidligere tider og opplevelser som beriker menneskers liv fysisk og mentalt. Samtidig er de en ikke fornybar ressurs, som må tas godt vare på, og forvaltes til det beste for kommende generasjoner. Godt vern gjøres ved fornuftig bruk, som tar hensyn til de viktigste verdiene og kvalitetene ved kulturminner og miljøer, og sikrer vedlikehold og langsiktighet. Temaplanen for kulturminner er et faglig grunnlag for å kunne ta vare på viktige kulturminner og miljøer i Hole. Temaplanen omhandler verneverdige kulturminner og kulturmiljøer. Hole har bygdebøker som omhandler bosettingshistorie, slektshistorie og generell historie. Bygdebøkene formidler Holes historie, mens temaplanen peker på verdier i det fysiske landskapet som er spesielt gode representanter for å formidle bygdas historie. Sporene som mennesker har satt etter seg er et viktig grunnlag for vår forståelse og tolkning av fortiden, og de kan hjelpe oss til å forstå vår egen tid og bidra til å forme framtiden. Kulturminner og miljøer kan gi oss opplevelser. De kan bidra til å skape tilhørighet.

For å sikre at kommunens viktigste kulturmiljøer og kulturminner forvaltes på en god måte, må det gjøres avveininger mellom hensynet til vern og ønsker om utbygging og annen utvikling. Da trengs et godt og tilgjengelig kunnskapsgrunnlag, og enkle rutiner for planlegging og forvaltning. Dette vil bidra både til økt kunnskap, lokal identitetsbygging og større muligheter for opplevelse. Denne temaplanen skal ligge til grunn for kommunens videre arbeid med kulturminner, og være et verktøy for å gjøre kulturminnene i kommunen mer kjent i befolkningen.

Historien viser at Hole kommune med omland, kanskje særlig med sin kongehistorie og litteraturarv, er en sentral del av Norgeshistorien.

Det er populært å flytte til Hole. Kommunen ligger nær Oslo og kan tilby svært attraktive rekreasjonsområder med sitt flotte kulturlandskap, tilgangen til fjorden og marka. Kommunen har utbyggingspress på arealene og vil gjennom planer kunne sikre kulturminner og miljøer. Det er ønskelig at dagens og framtidens innbyggere har kjennskap til kulturarven i Hole.

Historisk innledning

Det er gjort funn fra steinalderen som kan tyde på at folk har bosatt seg i området så snart istiden har tatt slutt. De første folkene var fangstfolk. Deretter kom kunnskapen om tidlig jordbruk, og folkene levde etter hvert av en kombinasjon av fangst og jordbruk. Det er gode indikasjoner på gårder eller en fastboende jordbruksbefolkning i Hole for 4.000 år siden. Det er gjort senere funn i Hole fra steinalder og bronsealder. Helleristninger og gravrøyser fra bronsealderen er de eldste kulturminnene som fortsatt er synlige. I jernalderen kom det et klimaskifte mot mer nedbør og lavere temperaturer. Jordbruket hadde da skapt en fastboende befolkning som nå ble avhengig av bedre hus for mennesker, dyr og avling, for at de kunne gjennomleve den kalde årstida. Det synes som at den gårdstrukturen vi har i dag, ble befestet i denne perioden.

Flere konger er knyttet til Hole. Her kan nevnes Sigurd Hjort, Halvdan Svarte, Olav den hellige, Sigurd Syrs stesønn og Harald Hardrådes halvbror, alle med tilknytning til Hole. Det er fra kongeætta kommunen har hentet de fire kronene som symboler i kommunevåpenet.

I middelalderen ble det reist steinkirker på Stein, Hole og Bønsnes. De viser at Hole-bygda var et kulturelt og maktmessig sentrum. Det var da store gårder i Hole. I en periode på 1500-tallet var mange av gårdene under Hamar bispesete, så ble de overført til kongen en periode, før de igjen ble solgt til enkeltpersoner. I katolsk tid var Hamar bispesete en betydelig jordeier i Hole, og eide bla. Østre Bønsnes med Frognøya, Vestre Stadum, Vestre Hamnor, Øvre Hundstad, Domholt, Løken, Storøya med Rytteraker og Fekjær og halve Lore. Hamar bispesete ble lagt under Oslo stift etter reformasjonen. I 1577 eller 78 ble det meste av bispegodset på Ringerike overtatt av kongen, som brukte gårdenes inntekter til avlønning av embetsmenn. Kongen solgte gårdene ettersom kongen trengte midler til å befeste sin maktstilling. Mange gårder er delt, og under gårdene har det vært husmannsplasser og noen er egne bruk idag. Hver bygning har sin egen historie og disse sammen utgjør mye av Holes historie.

Holes bygdebøker omtaler alle plassene og historiene som er knyttet til dem, og gir et ytterligere historisk innblikk og kunnskap om Hole.

Sentrale hendelser i Holes historie er blant annet;

- Birkebeinernes kamp mot ribbungene på 1200-tallet
- Den store nordiske krig der Anna Colbjørnsdatter og Kari Rasmussen Hiran bidro til at Karl den 12. ikke lyktes med sitt felttog i Norge.
- Asbjørnsen og Moe samlet eventyr på Ringerike i første halvdel av 1800-tallet
- Verdenskrigene på 1900-tallet
- Historie om seterdrift, husmannsvesen, finneinnvandring, og utvandring til Amerika, landbruk, håndverk, fjordene med ferdsel og fiske og et moderne næringsliv.

Lovgrunnlag og begreper

For best mulig å kunne gi en forståelse av begreper og rammeverk for temaområdet, gis her noen innledende avklaringer av lovgrunnlag og begrepsbruk

Plan- og bygningsloven gir kommunen ansvar for bruk og vern av kommunens ressurser, og sier spesifikt at kommunen ved planlegging etter denne loven skal sikre «vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer» og at den gjennom reguleringsplaner kan «sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner og kulturmiljøer.» Loven fastsetter også behandlingsregler m.m. for planer og byggesaker.

Kulturminneloven har blant annet bestemmelser om fredning. Alle kulturminner fra perioden før 1537 er automatisk fredet. I tillegg kan Riksantikvaren erklære stående byggverk fra perioden 1537 – 1649 som automatisk fredet. Nyere tids byggverk eller anlegg av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi kan fredes ved enkeltvedtak. Også kulturmiljø kan fredes. Loven pålegger også kommunene og grunneierne ansvar for å ta hensyn til automatisk fredete kulturmiljøer, og til å undersøke om slike finnes i områder for utbygging. I henhold til loven skal kommunen sende søknad om riving eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850, til fylkeskommunen til uttalelse.

Vernet kulturminne eller kulturmiljø er en betegnelse som kan brukes om et kulturminne eller miljø som er sikret i juridisk bindende plan, i henhold til plan- og bygningsloven.

Verneverdig/bevaringsverdig kulturminne eller kulturmiljø er kulturminne/kulturmiljø med beskrevet verneverdi i henhold til et sett vernekriterier. Et kulturminne eller kulturmiljø kan være verneverdig uten at det er vernet eller fredet. Registreringen gir da rådgivende dokumentasjon som brukes ved behandling av søknader om riving, ombygging eller restaurering/vedlikehold. Kommunen kan sikre hensynet til verneverdige kulturmiljøer og kulturminner og sikre et formelt vern, ved utarbeidelse av kommuneplan og reguleringsplaner. **Nyere tids kulturminner** brukes om kulturminner fra tiden etter 1537. Disse kan være fredet, vernet, verneverdige eller uten spesiell verneverdi ut fra samfunnets vernekriterier.

Temaplanen

Temaplanen er en strategisk plan uten juridisk bindende arealdel. Planen blir en viktig del av faggrunnlaget for vern av kulturminner og miljøer ved kommende kommuneplanarbeid, og vil også brukes aktivt i løpende saksbehandling og reguleringsplanarbeid. Planen gir et grunnlag for helhetlige vurderinger der kulturvernens hensynet veies opp mot andre hensyn. Registreringene og vernevurderingene av nyere tids kulturminner er utført av Key arkitekter på oppdrag fra Hole kommune. Vurderingene er gjort i samråd med regional kulturminnemyndighet (Buskerud fylkeskommune). Fagrapporten for arkeologiske kulturminner og miljøer er utført av Buskerud fylkeskommune.

Temaplanen inneholder;

- *Fagrapport for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer* har kartfestet oversikt over kjente arkeologiske automatiske fredete kulturminner, kort om forhistorisk tid, statistikk og synliggjør verdifulle forhistoriske kulturmiljøer.
- Fagrapporten *Registrering av nyere tids kulturminner og kulturmiljøer* har kartfestet oversikt over kulturminnene og miljøene med verneverdier, kort om bygningsarven og statistikk. Den baserer seg på SEFRAK-registreringen.
- Plandelen, denne delen, tar for seg noe historie, forvaltning av kulturminnene og miljøene

Temaplanens forhold til andre planer og saksbehandling

Temaplaner gir ikke rettslig vern, men gir faglig bakgrunnsinformasjon og vurderinger som er praktisk nyttige i kommende planprosesser og håndtering av kulturminner og miljøer ved søknader om tiltak.

Det er først gjennom kommuneplanens arealdel vi kan sikre rettslig vern på overordnet nivå. Hole kommune forutsetter at temaplanen tillegges betydelig vekt ved vurdering av hvilke områder som legges inn som hensynssone kulturlandskap og hensynssone kulturminne/kulturmiljø ved utarbeidelse av reguleringsplaner. I denne planprosessen vurderes både det enkelte kulturmiljøområdet, avgrensningene og retningslinjer og planbestemmelser mer konkret. I reguleringsplaner fastsettes også tilhørende retningslinjer for bl.a. hensynssoner for bevaring. Det er angitt flere verdifulle kulturlandskapsområder i Hole. Steinssletta er et spesielt verdifullt og utvalgt kulturlandskap i nasjonal sammenheng. I utarbeidelse av reguleringsplaner skal kulturmiljøer ses i sammenheng med kulturlandskapsområder for å bevare opplevelseskarakter.

Noen av kulturmiljøene er allerede detaljregulert i dag, noen med reguleringsformål som ivaretar vernehensyn, andre uten slik hensynstaken. Det samme gjelder for enkeltkulturminner/bygg, der noen av de enkeltkulturminnene, som i fagrapportene er vurdert som verneverdige gjennom regulering, allerede er sikret vern, mens andre ikke er det. Hole kommune forutsetter at ved nye reguleringer skal temaplanen tillegges betydelig vekt ved vurderingene og avveiningene som må gjøres.

Avgrensning

Temaplanen omhandler den vestre delen av kommunen. Østsiden av Steinsfjorden og Tyrifjorden er ikke med i planen. Storøya er tatt med i begge fagrapportene. Arkeologirapporten har tatt med Svartøyene. De andre øyene er ikke tatt med. Det er et mål å fullføre arbeidet, slik at hele kommunen omfattes av temaplanen.

Registreringen av nyere tids kulturminner skal være så god at den kan brukes i planarbeid og byggesaker. Kontrollregistreringen som er gjennomført av automatisk fredete kulturminner regnes ikke som tilstrekkelig til å oppfylle undersøkelsesplikten iht. kulturminneloven §9.

Ansvar og roller

Ansvar for kulturminner og kulturmiljøer ligger hos grunneier. Det er derfor avgjørende at grunneiere erkjenner ansvaret for kulturminner på egen eiendom. En temaplan fratar ikke grunneiere råderett over egen eiendom, og heller ikke grunneiers forpliktelser etter plan- og bygningsloven eller annen lovgivning. Å ta vare på kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap er en investering for framtida. De er viktige for folks livskvalitet og identitet, og bidrar til å skape attraktive byer og bygder. Grunneier må søke kommunen dersom eiendommen ønskes omregulert, omdisponert eller bygninger og anlegg ønsket revet eller endret. I kommunens saksbehandling skal temaplanen ligge til grunn. Også fylkeskommunen vil bruke temaplanen som grunnlag for sine uttalelser. Når kommunen skal fatte vedtak, må vernehensynet veies opp mot andre hensyn. Ofte vil en rehabilitering med eventuelle tilpasninger som sikrer fortsatt eller ny bruk være en god løsning. Eiere av verneverdige bygninger kan søke om tilskudd til istandsetting. Regionalt kulturminnevern (fylkeskommunen) kan gi råd både om tilskuddsordninger og istandsetting. Kommunen har ansvar på flere områder. Kommunen er forvaltningsmyndighet, med ansvar for plan og byggesaker i henhold til blant annet plan- og bygningsloven. Kommunen er eier og bruker av kulturminner. Kommunen er også tilrettelegger og formidler av kulturminner og lokalhistorie, i samarbeid med grunneiere, frivillige organisasjoner og andre offentlige aktører.

Retningslinjer for saksbehandling i kommunen;

1. Temaplanen gir et grunnlag for helhetlige vurderinger der kulturvernens hensyn veies opp mot andre hensyn uten å være juridisk bindende.
2. Temaplanen benyttes som grunnlag i saksbehandling og reguleringsplanarbeider.
3. Hensynet til kulturminner blir sterkere etter kulturminnet og miljøets verdi.
4. Nye bygninger, tilbygg/påbygg og andre tiltak bør tilpasses bevaringsverdige kulturmiljø.

5. Kommunen skal oversende tiltak på kulturminner med svært høy og høy verneverdi til Buskerud fylkeskommune for uttale før vedtak fattes. Det samme gjelder tiltak innenfor verneverdige kulturmiljøer.
6. Kommunen skal oversende tiltak om riving eller vesentlig endring av ikke-fredet bygning eldre enn 1850 til Buskerud fylkeskommune, jf. kml § 25.
7. Alle tiltak som kommer i direkte berøring med eller ligger i nærheten av kulturminne og kulturmiljø fredet etter kulturminneloven skal sendes kulturminneforvaltningen til uttalelse.

Fylkeskommunen

Fylkeskommunen er regional kulturminnemyndighet og en viktig samarbeidspartner lokalt, og kommer inn i lokale prosesser via høringer, som rådgivere, som mulig tilskuddsgiver og som samarbeidspartnere i formidling.

Landbrukskontor

Ringerike og Hole landbrukskontor gir råd og veiledning om ulike støtteordninger for kulturminner og gammel kulturmark.

Hole historielag

Hole historielag tar et særlig ansvar for å holde kulturarven levende gjennom aktivt arbeide med bygdehistorie, vedlikehold av enkelte kulturminner, som setergrenda Retthella, og utvikling av bygdetun på Sundvollstranda.

Vern og bruk

Enkelte grunneiere kan være bekymret for begrensninger og kostnader både når det gjelder utvikling av eiendommer innenfor kulturmiljøene og enkeltkulturminner. Planen klargjør hvilke hensyn det er ønskelig at grunneiere tar i sin forvaltning og eiendomsutvikling. Planen medfører ingen endring når det gjelder søknadspliktige tiltak etter plan- og bygningsloven. Ved behandling av planer etter plan- og bygningsloven vil temaplanen være et viktig vurderingsgrunnlag, både for kommunen og for fylkeskommunen, men det vil fortsatt være rom for avveininger i forhold til andre hensyn. I enkeltsaker i bygge og riving-saker, vil temaplanens betydning være avhengig av de regler som ellers regulerer slike spørsmål. Temaplanen skal ikke hindre drift og utvikling av landbrukseiendommer, men det må tas hensyn til de verneverdige kulturmiljøene ved planlagte endringer. Slik er det også i dag. Det er viktig å opprettholde et aktivt og framtidsrettet landbruk samtidig som det tas hensyn til kulturminner. Det er viktig med tidlig dialog for å finne gode løsninger som ivaretar både landbruksdrift og kulturminner/kulturmiljøer. Eiere av verneverdige bygninger, kan søke råd og tilskuddsmidler fra ulike hold til istandsetting og vedlikehold. Følgende instanser og nettsider kan være nyttige for grunneiere med kulturminner:

- Fylkeskommunens kulturvernansvarlige kan gi råd, og bør trekkes tidlig inn.
- Buskerud bygningsvernssenter som bl.a. holder kurs i tradisjonshåndverk og har oversikt over håndverkere som har gjennomført opplæringsprogram i tradisjonshåndverk.
- Et tilskudd vil som regel gi bedre uttelling ved søknad til andre offentlige instanser, for eksempel Kulturminnefondet.

- Kulturminnefondet www.kulturminnefondet.no
- Riksantikvaren www.ra.no
- Bygg og bevar, oversikt over håndverksbedrifter www.byggogbevar.no
- Nettsted om varsom istandsetting av gamle hus www.varsomt.org
- SMIL-ordningen (spesielle miljøtiltak i jordbruket)
- NMSK-tilskudd (nærings- og miljøtiltak i skogbruket)

Kulturmiljøer

Kulturmiljøer er områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Gjennom kulturminneloven er alle arkeologiske kulturminner eldre enn 1537 automatisk fredet. Disse har en sikringszone på 5 m rundt kulturminnet. I arkeologirapporten er det en faglig tilråding om å regulere 10 utvalgte kulturmiljøer til hensynssone i kommuneplanens arealdel. Ved regulering til hensynssone bevares både den viktige sammenhengen innbyrdes mellom kulturminnene, og relasjonen mellom kulturminnene og det omkringliggende landskapet. Dette er viktig for å sikre kulturminnernes opplevelses-, formidlings- og kildeverdi. Regulering til hensynssone bevaring er ikke en fredning eller en utvidelse av fredet område.

I denne planen er det hentet noen historiske utredninger fra bygdebøkene om de kulturminnene og miljøene som har fått svært høy verdi. Det er også redegjort for reguleringsstatus for disse. For de øvrige kulturminnene må denne informasjonen slås opp i fagrapportene og reguleringsplaner for det området de ligger i.

Mange kulturminner er i dag borte etter rivning og nybygg av annen bebyggelse og virksomhet, eller sporene ligger skjult i utmark.

Spesielt viktige kulturminner i Hole:

Det er i i fagrapporten for nyere tids kulturminner til sammen 151 bygninger som er vurdert til å ha *høy verdi* som kulturminner. 18 kulturminner er vurdert til å ha *svært høy verdi*. Arkeologirapporten nevner også noen kulturminner som spesielt viktige. Kulturminnene med svært høy verdi og spesielt viktige kulturminner omtales her eller under verdifulle kulturmiljøer, når kulturminnet vurderes som en del av et kulturmiljø.

Spesielt viktige kulturminner, som er en del av et kulturmiljø;

- **Stein Kirkeruin** - omtalt som del av kulturmiljøet Stein. Uregulert, automatisk fredet
- **Halvdanshaugen** - omtalt som del av kulturmiljøet Stein. Uregulert, automatisk fredet
- **Bygdeborg på Hesthagaberget** - omtalt som del av kulturmiljøet Stein. Uregulert, automatisk fredet
- **Hovedbygningen på Stein**- omtalt som del av kulturmiljøet Stein. Uregulert, vedtaksfredet
- **Hole kirke** – omtalt som del av kulturmiljøet Hole kirke og prestegård med Helgeland Regulert som spesialområde grav- og urnelund samt bevaringsområde, automatisk fredet

- **Hovedbygningen på Hole prestegård** – omtalt som del av kulturmiljøet Hole kirke og prestegård med Helgeland. Uregulert, vedtaksfredet
- **Bønsnes kirke** – omtalt som del av kulturmiljøet Bønsnes. Uregulert, automatisk fredet
- **Gamlehuset på Storøen gård** – omtalt som del av kulturmiljøet Storøya. Regulert som spesialområde verneverdig bebyggelse, vedtaksfredet
- **Hovedbygning på Storøen gård** – omtalt som del av kulturmiljøet Storøya Regulert til spesialområde verneverdig bebyggelse, vedtaksfredet
- **Smie på Storøen gård**– omtalt som del av kulturmiljøet Storøya. Regulert til spesialområde verneverdig bebyggelse.
- **Hovedbygning på Søndre Lore** – omtalt som del av kulturmiljøet Lore. Uregulert
- **Frøyshov gravfelt** – omtalt som del av kulturmiljøet Frøyshov/Onsaker, automatisk fredet
- **Depotet i Hallingtunet** – omtalt som del av kulturmiljøet Hallingtunet, vedtaksfredet

Spesielt viktige kulturminner;

- **Kornmagasin Helgelandsmoen**

Dette er det gamle kornmagasinet for Norderhov og Hole, som stod i bakken nedenfor Norderhov kirke. Det ble kjøpt av Forsvaret og flyttet til Helgelandsmoen i 1869-70 og tatt i bruk som depot. Kornmagasinet er et sjeldent stort tømmerhus på seks etasjer, som har gjennomgått en større restaurering. Her er Galleri Klevjer etablert.

Automatisk fredet

Regulert til spesialområde bevaring av bygg/anlegg, og felles grøntanlegg.

- **Hovedbygningen på Libakke gård**

Hovedbygningen skal være bygd i 1833, og er i «sorenskriverstil» med avvalmede gavlspisser. Den er opp gjennom årene restaurert flere ganger.

Libakke gård var gjennom lange tider bygdas kjøpmannshandel, tingstue, gjestegiveri og møtesal. I festsalen holdt man Bygdas årlige juleball.

Den 12. sep. 1837 holdt Hole Formannskap sitt første konstituerende møte på Libakke. Hole kommune holdt mange møter her fram til Hole forsamlingslokale (Røysehall) sto ferdig i 1900.

Uregulert

- **Vik gjestgiveri**

Hovedbygningen er en panelt tømmerbygning oppført tidlig på 1800-tallet. Bygningen er typisk for perioden og kan ligne i form på noen hovedbygningene på Libakke, Stein og Søndre Lore. Vik gjestegiveri er eneste gjenværende bygning på gårdstunet til gården Nedre Vik.

Den nye hovedveien fra Kristiania til Sundvollen ble åpnet i 1857, og gav støtet til at den gamle ordningen med tilsigelsestasjoner ble omlagt på Ringerike. I 1858 ble to nye faste skysstasjoner opprettet i Hole: Vik og Homledal. Vik skysstasjon var forpliktet til å gi skyss til Sollihøgda og Tyristrand. Vik ble drevet som stasjon til 1902, da bevillingen ble overført til Sundvolden Hotel. Men gjestegiverivirksomheten fortsatte likevel på Vik fram

til langt ut i 1950-årene. Driften var lenge basert på drosjekjøring, idet gjestegiver- og drosjebevilling tidligere var knyttet sammen.

Vedtaksfredet

Regulert til frittliggende småhusbebyggelse/næring og hensynssone bevaring av kulturmiljø.

- **Hovedbygning på Solheim**

Solheim har idyllisk beliggenhet i strandkanten ved Tyrifjorden, og den særpregede hovedbygningen er et landemerke for de som færdes på fjorden. Eldste del av huset er fra 1846, og er siden påbygd flere ganger. Tårnet ble bygd i 1909. Det er drevet pensjonat i Solheim i en periode fra 1936. Pensjonatet hadde 12 værelser og 20 senger.

Uregulert

- **Åsplassen (Åstua) , husmannsplass**

Den eldste plassen i Gjesvalåsen er trolig Åsplassen. Plassen var husmannsplass under gården Søndre Gjesval. På Åsplassen er det to bygninger, husmannstua og et tømret uthus. De fleste husmannstuene i Hole er enten revet eller bygget helt om. Åsplassen er en av svært få bevarte husmannstuer og at den er autentisk gjør den til et viktig kulturminne.

Lars Hansen Svensrud hadde dette som sitt barndomshjem, og han var Jørgen Moes mest betydelige eventyrinformant. Fra Lars Hansen (omtrent 1838) stammer minst 8 av de 28 eventyrene som Moe bidro med til første-utgaven av Norske Folkeeventyr. Alle 8 er folkekjære eventyr: *Askeladden som stjal trollets sølvender*, *Høna tripper i berget*, *Enkesønnen*, *De tre mostre*, *Jomfru Maria som gudmor*, *Herreper*, *Gjertrudsfuglen* og *Askeladden som kappåt med trollet*. «Dessuten fortalte mannen med liv» skrev Moe til Asbjørnsen.

Uregulert

- **Steinfjøs på Øvre Leine**

Fjøset ligger inntil en stor gammel tømmerlåve. Steinfjøset er et sjeldent eksempel på et stort fjøs bygget i naturstein. Det er antageligvis oppført i løpet av 1800-tallets første halvdel. Det har vært flere fjøs i Hole av denne typen og det vitner om at det var folk med solid kunnskap om det å bygge i lokal stein.

Mange hadde fjøs til kuer for produksjon av melk og ost. Mange hadde også seterrett og seterløkker der dyra gikk fra juni til september. Dyr fra dette fjøset kan ha vært i Fjellsetra der gården hadde seterløkke.

Uregulert

- **Kroksund-brua**

Arbeidet med Kroksundbrua er gjort i flere etapper. Brua skulle avløse sundmannen som i århundrer hadde satt folk over sundet. I 1806 tok militært personell tak i den store oppgaven med 40 soldater. De militære mannskapene rakk bare å få østre fylling ferdig før krigen med Sverige satt en stopper for arbeidene. Etter 1814 tok man fatt på byggingen av vestre fylling. Gårdbruker Gabriel Fougner på Stein gård var en sentral person i å få bygd den nye steinbrua ferdig over Kroksund i første halvdel av 1850-årene. Den gamle

broen over Kroksund er et imponerende byggverk i naturstein med et midtparti i tre. Broen vitner om at det i Hole var god tilgang på egnet stein og at det var dyktige håndverkere som behersket kunsten å bygge i naturstein.

I 1894 satt gårdbruker på Nordigarden Borgen og skipper Lars Johannesen dampbåten «Aktiv» i rute på Tyrifjorden, mellom Sundvollen, Bønsnes og Skjærdalen. Båten var også slepebåt. «Aktiv» kunne legge ned skorsteinen så den kom under Kroksund-brua, og dermed kunne slepe tømmergrimer også på Steinsfjorden.

Under felttoget i april 1940 ble trebrua mellom fyllingene sprengt i filler av norske styrker for å forsinke tyskernes framrykking. Den ble gjennoppbygd iløpet av noen uker.

Uregulert

- **Vanntårn på Helgelandsmoen**

Vanntårn er ikke vanlig i Norge. Tårnet ble bygget av tyskerne under krigen. Inne i militærleiren hadde man et vanntårn med vann fra Storelva, som beredskap i tilfelle brann. Siden 1975 har Helgelandsmoen militærleir fått vann via et høydebasseng som ble bygd i Steinsåsen i 1974-75.

Regulert som spesialområde bevaring bygg/anlegg og almenntilgjengelig formål.

- **Friluftskirken på Helgelandssmoen**

I 1888 rykket ingeniørsoldater inn på Helgelandsmoen og etablerte seg nordvest på Lillemoen. Ingeniørsoldatene forlot forøvrig Helgelandsmoen i 1894 og holdt siden til på Hvalsmoen. Før de flyttet, klargjorde de i 1893 et spesielt byggverk, friluftskirken som ble anlagt i en naturlig senkning i skogen på Stormoen. Amfikirken ble døpt «Furuhald».

Regulert som spesialområde bevaring bygg/anlegg og friluftsområde på land.

Verdifulle kulturmiljøer i Hole

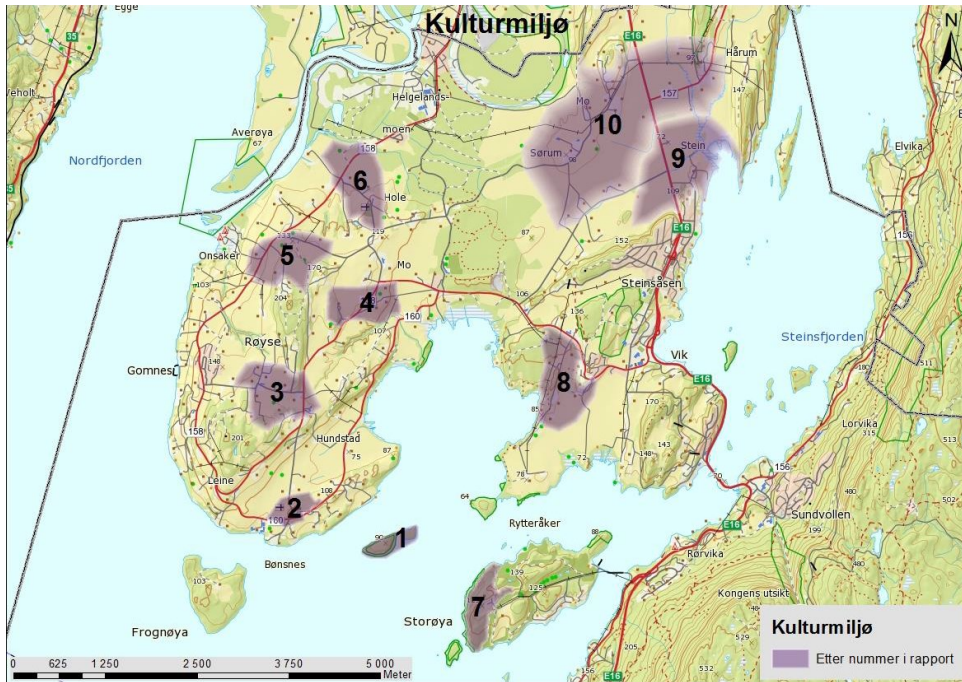
Fagrapportene har kartlagt kulturmiljøer, der flere kulturminner inngår som en del av et større miljø. Hole kommune anerkjenner kulturmiljøkvalitetene for områdene, og vil legge fagrapportenes vurderinger til grunn som del av et samlet beslutningsgrunnlag når nye planer skal lages. Kommunens historiske utredninger er hentet fra Hole kommunes bygdebøker, som er mer utfyllende enn det som kommer fram her.

Kulturmiljøene er viktige å ta vare på fordi de forankrer historien til stedet og utgjør et framtidig arkiv for kunnskap om fortiden. I tillegg kan de være identitetsbyggende, både i dag og i framtiden. Gjennom å se og forstå sporene etter folk før oss, tilfører kulturminnene landskapet en ekstra dimensjon.

Arkeologirapporten trekker fram 10 forhistoriske kulturmiljøer, hvorav 5 med svært høy verneverdi og 5 med høy verneverdi.

Fagrapporten for nyere tids kulturminner trekker fram 17 kulturmiljøer med samlet høy verneverdi.

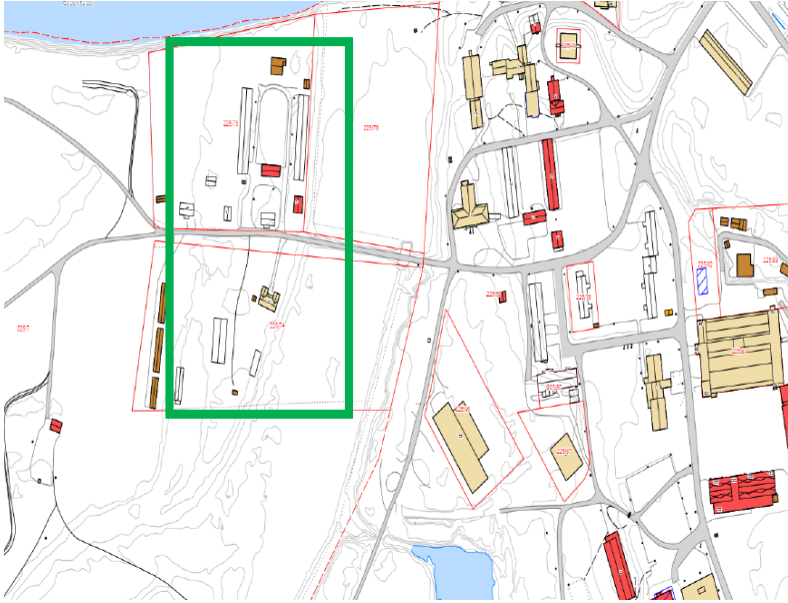
Hallingtunet er også et utvalgt kulturminne med berannelser utifra forsvarets landsverneplan.

Kart utvalgte kulturmiljøer i arkeologirapport

Kart utvalgte kulturmiljøer i fagrappert for nyere tid

Kart Hallingtunet som utvalgt kulturmiljø i forsvarets landsverneplan

Kulturmiljøene i rapportene overlapper hverandre i stor grad og beskrives samlet i temaplanen. Buskerud fylkeskommune vil anbefale at miljøene får større hensynssoner slik det er anbefalt i arkeologirapporten, ved regulering. Kulturmiljøene som er beskrevet i fagrapporten for nyere tid må derfor anses som kjernen av større kulturmiljøer.

Svartøyene

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet Storøya med verneverdi: Svært høy. Svartøyene er knyttet til bronsealderens gravskikk og rituelle praksis. På de to øyene er det til sammen funnet 9 gravrøyser fra perioden. Det er gjort funn i gravene og gravmonumentene har estetisk verdi.

Uregulert

Storøya

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet Storøya med verneverdi: Svært høy. Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gårdstunet til Storøen gård som kjernen av kulturmiljøet med verneverdi: Høy verneverdi.

Kulturmiljøets verdi er knyttet til kunnskap om Hamarbispens ladegård i middelalderen, og området har funn og fornminner fra steinalder, bronsealder og jernalder som vitner om stor tidsdybde. Storøen gård er et fint gårds miljø med godt bevarte eldre bygninger, hvor av noen er svært gamle.

Det er usikkert når Storøya ble ryddet og bosatt. I middelalderen hørte øya under Hamar bispestol, som ble opprettet 1152-53. Mye av det eldste bispegodset i Norge var gaver fra konger og høvdinge, og med Hårfagreættens sterke fotfeste på Ringerike kan Storøya ha vært kongens eiendom før den ble bispegods, kanskje en gang på 1200 tallet. Siden 1994 har en av Norges flotteste golfbaner lagt beslag på det meste av jordene.

I dag er det synlige rester av et stort bygningskompleks på øya med kjellermurer og underjordiske ganger som dateres tilbake til 1200 tallet. Herfra kan biskopen ha styrt den økonomiske virksomheten i denne delen av bispedømme. Etter reformasjonen i 1537 ble det geistlige godset inndratt av kongen, og det ble også Storøya med underliggende gårder. Storøya var krongods inntil 1649, og har hatt mange private eiere siden.

De to våningshusene på Storøen gård er bygd på de gamle middelalderkjellerene. Det eldste huset er «Gamlehuset» fra ca 1665, som dagens eierfamilie har gjort mye for å restaurere tilbake til den opprinnelige stil. Det er to stabbur fra 1700-tallet på gården. En lang bygning som er vognskjul/bryggerhus, hvor av eldste del er fra 1700-tallet, setter sitt preg på gårdstunet. De to våningshusene og stabburene er fredet. Låven ble bygd rundt 1910. Litt sør for gårdstunet ligger ei smie fra 1838.

Gårdstunet er Regulert til spesialområde verneverdig bebyggelse.

Rytteraker

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gårdstunet til Rytteraker med historisk betydning og sjeldent bygningsmiljø som kjernen av kulturmiljøet med verneverdi: Høy verneverdi

Gårdens historie er nært knyttet opp til Storøya. Opprinnelig var Storøya og Rytteraker to gårder, men i middelalderen fikk de felles eier, som bispegods og senere krongods. Rytteraker ble etter hvert redusert til utmark og beitehavn. Gården ble gjenoppbygd i privat eie fra 1805. Det ble da satt opp våningshus og driftsbygninger til fabrikasjon av sleder og vogner, i tillegg til jorbruk.

Den gamle hovedbygningen var fra begynnelsen av 1800-tallet, men brant ned i 1986, og gjenreist i 1988. Tunet har mange bygninger. Det er satt opp nytt stabbur, låve med fjøs og stall (1934) og sveiserbolig (1935), med påbygd gjestefløy i 1938. Smie, badstue og eplehage/verksted kom i 1943, gartnerbolig i 1954 og vognskjul i 1955. Flere av gårdsbygningene er tegnet av datidens kjente arkitekter, bla. Ole Sverre, Morgenstjerne & Eide, og Thorvald Astrup.

Uregulert

Borgen/Løken

Arkeologirapporten beskriver Borgen/Løken som et samlet kulturmiljø med verneverdi: Høy. Ut fra et arkeologisk perspektiv er dette kulturmiljøet den best bevarte delen av det større kulturlandskapet sør for Vik. Kulturmiljøets høye verdi er knyttet til kunnskap om bosetning, gravskikk, ferdsel og utmarksbruk i jernalder og middelalder. Flere steinalderfunn vitner også om at området har stor tidsdybde.

Funn av våpen og redskaper fra steinalderen viser at både jordsmonn og naturforhold gjorde området attraktivt for fangst og veidefolk lenge før vår tidsregning startet.

Gårdene kan ha blitt ryddet i de første hundreårene etter Kristi fødsel, da de ble skilt ut fra opphavsgården Vik.

Borgen

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gårdstunet på Borgen som kjernen av kulturmiljøet med verneverdi: Høy verneverdi
Borgen har et godt bevart gårdstun med flere bygninger med høy verneverdi.

Uregulert

Mo gård

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gårdstunet på Mo som kjernen av kulturmiljøet med flere bygninger med høy verneverdi. Verneverdi: Høy verneverdi

Både navn og beliggenhet forteller at Mo er en av Holes eldste gårder. Mo er også en av bygdas største gårder. Med unntak av en tjueårsperiode i første halvdel av forrige århundre (1929-49) har Mo tilhørt samme ætt i allefall 400 år. Det var her han vokste opp, eventyrsamleren, dikteren, presten og den seinere biskop Jørgen Moe (1813-1882). Herfra hentet han personer, miljø og handling til den første barneboka vi har *I Brønden og i Tjærnet* (1850).

Det er gjort flere funn fra steinalder og jernalder på Mo, og det er registrert flere gravhauger der.

Hovedbygningen på Mo ble oppført i årene 1811-13, ombygd i 1910 og restaurert i 1950 årene. Da dikterpresten Jørgen Moe ble født 22. april 1813, var hovedbygningen fortsatt ikke ferdig, så hans mor fødte sin lille sønn i en gammel stue, «Fasterstuen» eller «Hagestuen» nord i tunet. Stua ble siden som arvelodd tatt ned og satt opp igjen på Øderå hvor den står i dag.

Nord i tunet på Mo ligger «Bestemorsbygningen», som trolig er over 450 år gammel. Den ble påbygd i 1905 og restaurert i 1970 årene. Låven er fra 1948. I 1873 ble fjøset rustet opp.

Lille Beates dukkestue (restaurert rundt 1950) er mye besøkt av turister. Hanserud-stua ble flyttet til Mo-tunet i 1979. Dessuten flyttet fortidsminneforeningen en badstue (kjone) dit fra Elstangen i 1984. I 1989 flyttet Hole kommune i samarbeid med Fortidsminneforeningen den såkalt Hodte-smia fra Røyse til Mo.

Det er dårlig med vannfall i Hole, og flere av gårdene har eid møller og sagbruk utenfor bygda. Mo har hatt ei Mølle innerst i Steinsfjorden ved Brattfoss og sager flere andre steder.

Uregulert

Hundstad/Fjell

Arkeologirapporten beskriver Hundstad/Fjell som et samlet kulturmiljø med høy verneverdi. Kulturmiljøets høye verdi er særlig knyttet til kunnskap om jernalderens og middelalderens maktsentra. Både på Fjell og Hundstad finnes store graver og gravfelt, og særlig fra vikingtid er det gjort rike gravfunn. Sannsynligvis kan området også vise maktstedskontinuitet til høymiddelalderens lendmannssete på Gomnes like ved. En vurdering av landskap og senere eiendomsforhold kan tyde på at gården Fjell har vært sentral i en lokal godsdannelse som omfattet flere gårder på Røyse.

Lille Hundstad

Kulturmiljøet Lille Hundstad er beskrevet for seg som kjernen av et kulturmiljø fra nyere tid med høy verneverdi. Som flere av gårdene i Hole har denne vært i Hamar bispesetes eie på 1500-tallet, for så å bli krongods en periode på tidlig 1600-tallet, og siden i privat eie.

Gårdbrukere har i tillegg til gårdsbruket drevet tømmerføring på Tyrifjorden til Vikersund på første halvdel av 1600-tallet.

Det har vært kombinert skolestue og drengestue på Lille Hundstad. Klokker Haagen Olsen startet Holes første faste skole her i 1822. Det ble også drevet en slags lærerskole her. Av regnskapsbøkene kommer det fram at Haagen Olsen allerede i 1850 dyrket *røde* poteter her, sannsynligvis ringerikspoteter. Det er Morten Ludvig Sundt på Søndre By som er tillagt æren av å bringe ringerikspoteten til Ringerike, fra Botanisk hage på Tøyen. Han har trolig gitt den til andre dyrkere rundt 1850.

Av gårdens bygninger er våningshuset bygd (1822-27) med dobbelt grunnmur i stein, med isolasjon imellom av leire og sagflis. Av øvrige bygninger er en kombinert skole- og drengestue, hvor av den eldste delen trolig er fra 1700-tallet. På gården er det to stabbur, hvorav den eldste ble brukt til oppbevaring av kjøtt og er flyttet hit, trolig en gang i 1820-årene. Det andre stabburet ble bygd i 1840, i tre etasjer med to dører. Den gamle låven er trolig trebygg, hvorav midtre del er laftet opp i 1778. Seinere (før 1854) ble to tømmerbygninger for dyr satt opp. Andre hus er vognskjul, badstue, potetkjeller i naturstein, smie og redskapshus med verksted.

Uregulert

By

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet By med verneverdi: Høy Arkeologirapporten tar med Smiubakken og Øvre Fjelstad i beskrivelse av kulturmiljøet rundt By. Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gårdstunet til Bygårdene som kjernen av kulturmiljøet med verneverdi: Høy verneverdi

Bygårdene har to bevarte gårdstun med flere bygninger med høy verneverdi. Kulturmiljøets høye verdi er knyttet til kunnskap om jernalderens bosetning og gravskikk. By er en av de eldste og største gårdene på Røyse. Dette støttes av gårdsnavn, landskyld og arkeologiske funn, både i form av graver og bosetningsspor under markoverflaten.

Gårdsnavn og beliggenhet forteller at By kan ha vært opphavsgården på Røyse, selve urgården, den som først ble bosatt. Kildene knytter ingen bygdehøvding eller stormann til By, men om en småkonge eller lokal høvding skulle valgt seg en strategisk beliggende gård på Røyse, må By ha vært et naturlig valg. Nærhet til Frøyhov, Frøyshov og Ullern og den form for før-kristen gudedyrking som synes å ha foregått der, forutsetter at det har bodd mange

mennesker på en gård i nærheten, sansynligvis By. Det er gjort en rekke oldfunn på Bys gårdsvald og det er flere gravhauger fra jernalderen knyttet til gården.

Uregulert

Vestre By

Av bygninger er våningshuset fra rundt 1750 og låve med stall og fjøs fra 1920. Den eldste delen av drengestua/bryggerhuset er fra 1700-tallet. Øvrige bygninger i gårdstunet er et gammelt stabbur, verksted (1980) og en gammel smie med vedskjul og et rom innenfor til skomakeren. På smiebakken ligger et maskinhus (ca1930) og kårbolig (1950). 30 m nordøst for kårboligen står rester etter en sag, hvor det ble skåret tømmer til eget bruk fram til rundt 1960.

Uregulert

Søndre By

Jens Jacob Aabel eier av Søndre By i 1869 var den første til å dyrke ringerikspoteten i stor stil.

Av bygninger på gården er det gamle våningshuset fra 1700-tallet. Det var jordgulv i kjøkkenet på By til ca 1920. Øvrige bygninger er låve (1934) med stall og fjøs (1933), vognskjul (1924), bryggerhus (1783), stabbur og kårbolig (2003).

Uregulert

Hole kirke og prestegård med Helgeland

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet Hole Kirke og prestegård med Helgeland.

Verneverdi: Svært høy

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver Hole kirke og prestegården som kjernen av kulturmiljøet. Verneverdi: Høy verneverdi

Kulturmiljøets verdi er knyttet til knyttet til kunnskap om jernalderens bosetning og gravskikk, og til middelalderens kirkesteder. Både på høydedraget ved Hole kirke og på gården Helgeland finnes store gravhauger med tradisjoner knyttet til kong Ring. Ringhaugen ved Hole kirke er planlagt restaurert. Flere steinalderfunn vitner om at området har stor tidsdybde.

Hole prestegård har gitt bygda og kommunen navn. Gården het Hole før den ble prestegård, og hører til bygdas eldste, trolig ryddet de siste århundrene før vår tidsregning. At kirken ble bygd her forteller at Hole er en av bygdas eldste og mest sentrale gård. I Norge fikk gjerne

kirkene navn etter gårdene de ble bygget på, og prestegårdene gikk senere over til å bli navn på hele sognet, prestegjeldet og herredet.

Det er registrert våpen i Oldsakssamlingen etter funn fra prestegården. Av bygninger er dagens hovedbygning fra ca 1720. Den ble modernisert i i sveitserstil i 1882. En kuriositet er at alle dørene i 1. etg er de opprinnelige fra rundt 1720. Låven på prestegården er fra siste halvdel av 1700 tallet. I 1887 ble fjøset ført opp. Forpakterboligen er bygd i 1915, men deler av bygningen kan være eldre. Stabburet er en treetasjers bygning fra 1800-tallet. I 1993 ble hovedbygningen, forpakterboligen og stabburet på Hole prestegård fredet. Riksantikvaren la vekt på at bygningene utgjør et helhetlig anlegg i et rikt kulturlandskap.

Uregulert

Bønsnes

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet Bønsnes med verneverdi: Høy
Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver Bønsnes kirke og Bønsnesgårdene som kjernen av kulturmiljøet. Verneverdi: Høy verneverdi

Det er gjort flere steinalderfunn på Bønsnes som er registrert i Oldsakssamlingen. Det er også registrert kokegropen fra jernalderen i dyrkamarka nedenfor kirken.

Bønsnes har ifølge tradisjonen vært Sigurd Syrs gård, og dermed oppvekststed for heltekongene Olav Haraldsson og Harald Hardråde. I dag heller historikerne til at Ringerikskongen mest sannsynlig bodde på Stein.

Gårdsnavnet kan tidligere ha vært *Bønnehusnes*, altså neset der det står et bønnehus.

Bønsnes var delt i to gårder allerede på 1400-tallet.

Bønsnes kirke er en av fem steinkirker fra middelalderen på Ringerike. Et sagn forteller at Hellig Olav bygde kirken etter å ha lovet dette til sin Gud under livsfare på Tyrifjorden.

Kirkestedet har en viktig symbol- og identitetsverdi, samtidig som beliggenheten i landskapet gir kulturmiljøet en høy estetisk verdi.

Av bygninger på Bønsnes 212/1 er våningshus (restaurert i 1860), stabbur (bygd 1892), bryggerhus med to drengestuer og garasje/potetkjeller (1942).

Uregulert

Steinsletta

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet Steinsletta med verneverdi: Høy
Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver innenfor Steinsletta flere kulturmiljøer i form av gårdstunene til Sørungårdene, Bjørkegårdene, Bjørnstad, og Hårum med verneverdi: Høy verneverdi

Kulturmiljøet Steinsletta sin høye verdi er særlig knyttet til jernalderens bosetning og gravskikk. På alle gårdene finnes gravhauger fra perioden i nær tilknytning til dagens gårdstun. Flere funn fra yngre steinalder og bronsealder vitner også om at området har stor tidsdybde.

Sørumgårdene

Kulturmiljøet Sørumgårdene består av Nordre-, Midtre- og Søndre- Sørum som utgjør et felles kulturmiljø. Gårdstunene har flere bygninger med høy verneverdi.

Tunene ligger på et høydeparti, med jordvei på de flate åkrene rundt.

Navnet Sørum forteller at den er fradelt en opphavsgård lenger nord. Kanskje er den fradelt noen hundre år etter Kristi fødsel. Sørum ble før 1928 delt i tre gårder, men vi vet ikke når. De tre Sørum-gårdene var i seinmiddelalderen Nordre-, Vestre og Østre Sørum. Vi kjenner ikke grensene for disse gårdene, men gårdstunene lå rimeligvis på høyden der dagens gårdstun ligger. Grenser som vi kjenner i dag er ifra 1876-78.

Det har vært et tjuetalls husmannsplasser under Sørum. De fleste lå på Brenna, mellom Selte og Kjellerberget.

Uregulert

Bjørnstad

Bjørnstad har et godt bevart gårdstun med flere bygninger med høy verneverdi.

Gården er ryddet en gang i yngre jernalder eller tidlig i vikingtida, kanskje rundt år 800.

Det er registrert flere gravhauger på Bjørnstad.

Bjørnstad har vært delt i Norde-, Midtre- og Søndre-, og ble igjen en Bjørnstad gård fra 1894. Dagens bygninger tilhørte Midtre Bjørnstad før 1893-94. Hovedbygningens eldste del er fra tidlig på 1800-tallet. I 1908 ble bygningen påbygd en veranda i sveitserstil. Låve med stall og steinfjøs er bygd ca 1890, steinfjøset er trolig eldre. Stabbur og stall, som i dag har funksjon som garasje, er fra 1800-tallet, og bryggerhus/drengestue er fra før 1780. I bryggerhuset er en gammel bakerovn som har vært i bruk helt til de siste årene.

Uregulert

Bjørke

Kulturmiljøet Bjørke består av to gårdstun, vestre og østre.

Østre Bjørke har flere bygninger med høy verneverdi.

Østre Bjørke

I 1942 brant låven med stall og fjøs, og ny driftsbygning ble reist samme år. Men den betydelige melkeproduksjonen som ble drevet sist i 1930-årene ble ikke videreført. Det gamle våningshuset er fra før 1830. Låve med stall, grisehus og fjøs fra 1942, stabburet fra 1800 tallet. Rundt 1910 ble det reist nytt bryggerhus/drengestue, til erstatning for det gamle.

Uregulert

Hårum

Kulturmiljøet Hårum er et godt bevart gårdsmiljø med flere gårder, Hårumgårdene og eiendommen Søgård. Flere av gårdstunene har bygninger med høy verneverdi. Gårdene ble trolig ryddet og bosatt i eldre jernalder, kanskje et par hunder år e.Kr..

Mye tyder på det har vært en steinalderboplass på Hårum. Funn av en rekke steinredskaper viser at de sørvendte og solrike skråningene mot Steinsfjorden har vært tilholdssted for mennesker i steinalderen. Et gravfelt med minst sju gravrøyser på Hårumsberget kan skrive seg tilbake til bronsealderen, og mange funn fra eldre og yngre jernalder viser at her har mennesker hatt tilhold lenge før vår tidsregning startet.

Uregulert

Stein

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet Stein med verneverdi: Svært høy
Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver Stein gård med kirkeruin og
Halvdanshaugen som kjernen av kulturmiljøet med verneverdi: Høy verneverdi

Stein gård har vært et viktig kulturelt sentrum, og har gitt navn til store omkringliggende områder som Steinsletta, Steinsåsen og Steinsfjorden. Kulturmiljøets svært høye verdi er knyttet til yngre jernalders bosetning og gravskikk, gårdens funksjon som kongelig administrasjonssenter, og middelalderens kirkesteder. Flere eldre funn vitner også om at området har stor tidsdybde.

Stein er den største gården i Hole og Ringerike. Stein er kjent over det ganske land som kongsgården på Ringerike. I følge Snorre var Sigrud Hjort konge på Ringeriket tidlig på 800-tallet. Snorre skriver at Halvdan Svarte ble ført til Stein for å hauglegges etter at han hadde druknet i Randsfjorden rundt år 860. Sigurd Hjorts datter Ragnhild skal ha vært gift med Halvdan Svarte og deres sønn rikssamleren Harald Hårfagre, kan dermed være født og oppvokst på Stein. Det er sannsynlig at Stein også var Sigurd Syrs kongsgård, og at Olav Haraldsson (den hellige) og hans halvbror Harald Hardråde trådte sine barnesko her.

På Stein ligger ruinene av en middelalderkirke fra 1100 tallet, og på jordene nord for gårdstunet ligger Halvdanshaugen og ruger på sin hemmelighet. Det er også gjort flere steinalderfunn på Steins marker.

På Hestehagaberget sør for gårdstunet, er det rester etter en bygdeborg. Bygdeborgen er trolig fra folkevandringstiden 400-600 e. Kr.. Bygdeborger lå nær bebygd område med utstyn til ferdselsveiene. Her er det bratte skråninger og rester etter borgmur. Dette er kommunens eneste kjente bygdeborg.

Stein var trolig sete for kongens embetsmenn fram til rundt 1300, da Mariakirken ble eier.

Det har trolig vært kalkovn på Stein helt siden middelalderen. I den gamle steinkirken på gården ble kalk brukt som bindemiddel. I 1840 bygde Gabriel Fougner ny kalkovn ved fjorden, sørøst for gårdstunet. Fougner var også kjent vei og brubygger. Han bygde både Vikersundbrua og Hønefossbrua (1860), samt den nye steinbrua over Kroksund i første halvdel av 1850-årene.

Av bygninger på gården nevnes våningshus bygd ca 1823, låve med stall og fjøs bygd 1880-81 og stabbur fra rundt 1880.

Stein har hatt 16-17 husmannsplasser, og de fleste av dem i Steinsåsen.

Da Hole kommune fikk sitt kommunevåpen i 1985 ble sagakongene valgt som motiv. Fire kongekroner. De fire er Halvdan Svarte, Sigurd Syr, Olav Haraldsson og Harald Sigurdsson (Hardråde).

Uregulert

Sonerud

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver Sonerud som kjernen av et kulturmiljø med verneverdi: Høy verneverdi

Alle bygningene har høy verneverdi. Sonerud er et av de best bevarte gårdstunene i Hole.

Østre Bjørke – Nigarden – ble flyttet fra Bjørke til Sonerud i ca 1900.

Av bygninger i Nigarden er hovedbygningen satt opp i 1901, låve med stall og fjøs (1900), stabbur, drengestue/bryggerhus, vedskjul og snekkerbu.

Uregulert

Lore

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gårdene Nordre og Søndre Lore som kjernen av et kulturmiljø med verneverdi: Høy verneverdi

Et spesielt trekk ved Søndre Lore er de høye forstøtningsmurene i naturstein som avgrensner plataet gårdstunet ligger på. Natursteinsmurene vitner om at det fantes lokal kunnskap om bygging av murer i naturstein. Samme type murer er å finne på Stein og den gamle Kroksunbruen.

Maleren Gerhard Munthe oppholdt seg på Lore sommeren 1899 og malte flere bilder herfra.

Lorebøndene, som mange andre, brant trekøl på Krokskogen og leverte til Bærumsverket. Lister fra 1777 og 1779 viser betydelige leveranser av køl fra Loregården.

Det er funnet en båtgrav fra 900-tallet på Lore, med rikt gravgods

Av bygninger på Nordre Lore er våningshuset fra 1864 bygd i empirestil. Et kombinert bryggerhus/drengestue fra slutten av 1700-tallet ble sannsynligvis flyttet til sin nåværende beliggenhet i 1907. Huset er i tømmer, men ble panelert først på 1930-tallet, samtidig som det i bryggerhuset ble murt opp en bakerovn med plass til 22 brød. Det gamle stabburet på gården er fra før 1800.

Våningshuset på Søndre Lore skal være bygd rundt 1730. Det var trolig hovedbygning på «gamle» Lore, før gården ble delt. Ellers er det stabbur, låve, fjøs og stall, et gammelt bryggerhus som er omgjort til garasje.

Uregulert

Søndre Gjesval

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gården Søndre Gjesval som kjernen av et kulturmiljø med verneverdi: Høy verneverdi. Søndre Gjesval beskrives med bevart helhetlig gårdstun.

Søndre Gjesval tilhørte en periode på 1500-tallet Mariakirken og prestenes felles bordhold. Mariakirken var kongens egne kirke, og de forskjellige embede ved kirken eide hver sine eiendommer som de bygslet ut til leilendinger. Inntektene de fikk fra gårdene gikk til den daglige driften av embedet.

Den gamle kongeveien over Gjesvalåsen er Søndre Gjesvals grense mot nord.

Av bygninger på gården er den eldste delen av våningshuset fra 1712. Både bryggerhus og låve med fjøs er fra slutten av 1850-årene. I 1908 ble det bygd nytt stabbur, vognskjul/hønsehus og et vognskjul/drengestue er fra tidlig på 1800-tallet.

I låven har dagens eiere innredet gårdsmuseum. I bryggerhuset er det bevart en gammel bakerovn, og fjøset er pusset opp.

Uregulert

Helgeland

Fagrapporten for nyere tids kulturminner beskriver gården Helgeland som kjernen av et kulturmiljø med verneverdi: Høy verneverdi. Helgeland beskrives med godt bevart gårdstun med stor gammel tømmerlåve.

I følge tradisjonen skal kong Ring ha bodd på Helgeland.

Det er gjort en rekke funn av oldsaker fra steinalderen på Helgeland. Det er registrert to gravhauger på Helgeland. I området er det også funnet en sensasjonell myntskatt med rundt 250 sølvpenninger. Omtrent halvparten av myntene var norske, mens de øvrige var danske, tyske og angelsaksiske. De norske var Harald Hardråde penninger fra 1060-årene.

Våningshuset på Helgeland har tidligere vært bryggerhus. Av øvrige bygninger på Helgeland er låve (1799) med stall (1926, ombygd til garasje), fjøs (bygd 1933, ombygd til redskapshus 1987), stabbur (1799 med en inngang til kjøtt del og en inngang til korndel), bryggerhus (flyttet fra Søndre Gjesvold ca 1918 og er i dag bolighus) og vognskjul. En gammel smie på «Vognskjulhaugen» skal være flyttet dit fra en husmannsplass.

Uregulert

Frøyshov/Onsaker

Arkeologirapporten beskriver kulturmiljøet Frøyshov/Onsaker med svært høy verdi. Kulturmiljøet er knyttet til kunnskap om eldre jernalders gravskikk og rituelle praksis.

Gårdsnavnene tyder på at det har vært gudehov på gårdene i førkristen tid. I tillegg til det store gravfeltet på Frøyshov og den markerte Syrhaugen, finnes det flere mindre gravfelt i området. Gravhaugene er fra eldre jernalder. De fleste har groper i toppen som tyder på at de har blitt plyndret eller utgravd i tidligere tider. Noen har en veltet stein på toppen, som muligen har vært en slags bautastein. I flere av haugene er det gjort betydelige funn. Det er også funnet flere kokegroper fra samme periode. Flere steinalderfunn vitner dessuten om at området har stor tidsdybde. Området har opplevelsesverdi og formidlingsverdi. Den moderne Pilegrimsleden går gjennom området.

Hallingtunet

Kulturmiljøet forteller en del av kommunens historie tilknyttet landets forsvar. I begrunnelsen vises det til beskrivelse av Hallingtunet i forsvarrets landsverneplan. I landsverneplanen er dette et miljø med ni bygninger med verneverdig eksteriør. To av disse bygningene, en mannskapsbrakke og et magasin, er antikvarisk verdifulle. Sammen med den tidligere underoffisersmessen utgjør de et helhetlig miljø, mindre preget av nybygg og endringer, enn omgivelsene rundt det noe eldre Valdrestunet. Depotet 225/74 som ligger innefor dette miljøet er vedtaksfredet i 2004.

Området er regulert til militært formål

Handlingsdel

Handlinger i arbeid med kulturminneplanen;

- Temaplanen skal brukes som faglig grunnlag i saksbehandling og planarbeid.
- I arbeidet med arkeologirapporten er Riksantikvarens database for kulturminner Askeladden oppdatert.
- Registreringene i arbeidet med nyere tids kulturminner overføres til Riksantikvarens arkiver.
- Det lages et samlet oversiktskart over kulturmiljøene utifra avgrensningene gitt i fagrapportene, slik at det blir enda lettere å se oversikt.
- Temaplanen bør gjøres kjent og digitalt tilgjengelig for å øke bevissthet og stolthet om kulturminner og miljøer. Det bør vurderes å trykke fagrapportene og temaplanen som et felles hefte.
- Temaplanen skal brukes i veiledning og samarbeid mellom grunneiere, kommune og vernemyndigheter.
- Temaplanen bør brukes som faglig grunnlag i planlegging og prioritering av skilting og formidling som fremmer kulturminner og miljøer.
- Kulturminner bør omtales i informasjonsarbeid langs Pilegrimsleden.
- Kulturminneplanen bør utvides til å også omhandle østsiden av Kroksund.

Hole kommune har gode muligheter til å løfte fram den rike historien i området og på den måten skape en felles lokal identitet. I kommunen finnes verdifulle kulturminner som innbyggere og besøkende bør bli kjent med. Aktuelle temaer som bør inarbeides i kommende kulturplan er arbeid med;

- Jørgen Moe
- Pilegrimsleden og Den gamle bergenske kongevei
- Kongehistorie og kronene i våpenskjoldet
- Halvdanshaugen
- Kjennskap til kulturminner og Holes bygdebøker